
NAOORLOGS ERFGOED (1945- 1989)

1 INTRODUCTIE: OVER WELK SOORT ERFGOED GAAT HET?

Tussen het einde van de Tweede Wereldoorlog en de val van de Berlijnse Muur in 1989 onderging Vlaanderen een evolutie die ingrijpender was dan ooit tevoren. Het bouwkundig erfgoed uit die periode is voor velen echter nog steeds onbekend en dus ook onbemind. De bedoeling van dit project is om naoorlogs erfgoed in heel Vlaanderen op de kaart te zetten voor het geruisloos verdwijnt. De focus gaat daarbij ruimer dan het modernistische erfgoed alleen. Ook de meer klassieke architectuur uit de wederopbouwperiode komt aan bod, evenals de postmoderne tendensen van de jaren 70-80.

Ongeveer de helft van de ruim drie miljoen bestaande woningen in Vlaanderen dateert uit de periode 1946-1990¹, net zoals heel wat openbare voorzieningen zoals bibliotheken, scholen, ziekenhuizen, zwembaden, culturele centra en kerken. Ook op stedenbouwkundig en landschappelijk vlak heeft deze periode diepe sporen nagelaten (suburbanisatie en lintbebouwing), mede dankzij overheidsinitiatieven (zoals het subsidiëren van koopwoningen door de Wet De Taeye sinds 1948).

In Vlaanderen werd al in 1981 overgegaan tot de bescherming van een naoorlogs gebouw als monument (het postgebouw van Gaston Eysselinck in Oostende) maar de daaropvolgende twee decennia werd dit thema slechts incidenteel aangeraakt. Pas na de millenniumwisseling kwamen meer systematische beschermingscampagnes op gang rond Renaat Braem, architectenwoningen, kerken, Léon Stynen en Gent. Ook bij de inventarisatie van het bouwkundig erfgoed werd de naoorlogse periode lang genegeerd, slechts heel beknopt besproken of zelfs ronduit negatief beoordeeld. Pas in enkele inventarissen vanaf de jaren 1990 is een kentering merkbaar (bijvoorbeeld 1992, fusiegemeenten Antwerpen; 1997, kanton Turnhout). Meer recent werden ook daar wel een aantal inhaalbewegingen uitgevoerd, zowel geografisch (zoals de herinventarisatie van de stad Antwerpen, de Vlaamse Rand en Gent) als thematisch (sociale woningbouw).

In de inventaris geven de zoektermen “na WOII” en “vanaf 1975” bijna 5900 zoekresultaten, maar dit cijfer bevat ook veel restauraties en verbouwingen uit deze periode.

¹ Op basis van cijfers uit 2011 (<http://www.npdata.be/Data/Gemeente/Woningen-census/Woningen-census-2011/Woningen-Grafieken/T-02000-Vlaams.htm>).

2 PROJECTPLAN IN GROTE LIJNEN: WELKE AANPAK STELLEN WE VOOR?

We zetten in op zowel het lokaal (h)erkennen en behouden van de gebouwen met erfgoedwaarde uit de periode 1945-1989 in de alledaagse leefomgeving, als op het internationaal profileren van Vlaams topergoed uit die periode.

- Om de waardering van dit jonge erfgoed van onderuit aan te wakkeren, maken we een **overkoepelend thematisch kader** op over de periode en zijn architectuur. Hoe kijk je naar naoorlogs erfgoed? Welke basisideeën liggen aan de grondslag die maken dat je op een andere manier dient te kijken dan bij ander erfgoed? We denken hierbij aan concepten zoals eenvoud, betaalbaar wonen, standaardisatie of experimentele bouwwijzen en materialen. Wat zijn de krijtlijnen van een aantal grote stromingen, zoals brutalisme, structuralisme, ...?
- We moedigen de lokale overheden aan om zelf dit erfgoed verder te inventariseren. Op basis van een screening van publicaties zoals architectuurtijdschriften zetten we de beschikbare basisinformatie klaar in de inventaris van het bouwkundig erfgoed, die lokale overheden eventueel als ondersteuning kunnen gebruiken voor **inventarisatie**. We voorzien een **leertraject 'kijken naar naoorlogs erfgoed'**, met een lerend netwerk, workshops, bezoeken aan naoorlogse gebouwen en netwerkdagen.
- Aan het overkoepelend kader koppelen we toegankelijke **waarderingsgidsen** die focussen op naoorlogse thema's zoals "de wederopbouw", "woningen", "vrije tijd" (bibliotheken, culturele centra, horeca, winkels, bioscopen), "scholen", "kantoorgebouwen", "kerken en kloosters", "monumentale kunst", infrastructuur en mobiliteit (stations, garages, benzinestations), of "nieuwe vormen en materialen", met aandacht voor de verschillende stromingen. We nemen hierin zowel de top-voorbeelden op, als voorbeelden, ons aangereikt door de lokale besturen. In de gidsen gaan we ook in op de mogelijkheden van naoorlogs erfgoed: **"hoe omgaan met deze architectuur?"**
- We werken een aantal **handleidingen** uit over de **omgang met de typische materialen en technieken** uit die periode, zoals betonbouw, kunststof vloeren, glasalplaten, ...
- Om het belangrijkste erfgoed uit deze periode te valoriseren, wordt ingezet op circa **30 bijkomende beschermingen**. Hiervoor wordt vertrokken vanuit bestaand onderzoek en een diverse klankbordgroep met zowel academische onderzoekers als (inter-)nationale vertegenwoordigers van het erfgoedveld (zoals DOCOMOMO) en van lokale overheden. We betrekken (via de lokale besturen) ook de burger bij deze selectie. Een enquête van English Heritage uit 1996 gaf aan dat een meerderheid in het Verenigd Koninkrijk vóór het beschermen van naoorlogs erfgoed was maar ervaring leerde ook dat men de publieke belangstelling steeds één stap voor moet zijn om de afbraak van belangrijk erfgoed te verhinderen. Om een draagvlak voor deze beschermingscampagnes van naoorlogs erfgoed te creëren, bleek het nodig te vertrekken van een ruimer thema en werd zoveel mogelijk ingezet op de inbreng van specialisten en van het brede publiek.

3 WAT IS DE MEERWAARDE VOOR HET ONROEREND ERFGOED IN VLAANDEREN: WAAROM STELLEN WE DIT THEMA VOOR?

De meerwaarde van het uitvoeren van het thema situeert zich op verschillende vlakken:

- Het naoorlogs erfgoed is momenteel nog ondervertegenwoordigd in de inventarissen van onroerend erfgoed en in het beschermd bestand. Dat vormt een hiaat, waardoor zowel wij als centrale overheid als de lokale besturen het moeilijk hebben om een erfgoedbeleid rond deze architectuur te voeren. Soms wordt waardevol naoorlogs erfgoed hierdoor pas ontdekt als het al te laat is en er plannen zijn voor sloop.
- Het project biedt een antwoord op de vele vragen die van lokale besturen komen over het correct waarderen van het onroerend erfgoed uit deze periode.
- Het naoorlogs erfgoed kent specifieke materialen en technieken waarvoor beheersrichtlijnen kunnen worden opgemaakt. Het in gebruik houden van deze architectuur mét respect voor haar vormelijke kwaliteiten draagt bij tot de kwaliteit en duurzaamheid van ons gebouwd bestand.
- We verbreden het palet van het onroerend erfgoed in Vlaanderen. Dat biedt mogelijkheden naar het spreiden van bezoekers, het aantrekken van een bijkomend publiek, het herontdekken en opwaarderen van bepaalde wijken,
- Het naoorlogs erfgoed biedt mogelijkheden op het vlak van gemeenschapsvorming en identiteit in wijken die tot nu toe vanuit erfgoedperspectief niet expliciet gewaardeerd werden. In Nederland werd daar ook vanuit deze hoek op ingezet.²

4 IS ER EEN BIJZONDER MOMENTUM: WAAROM IS HET VAN CRUCIAAL BELANG OM DIT THEMA NU AAN TE PAKKEN?

Het is om verschillende redenen opportuun om dit thema in de volgende regeerperiode aan te pakken:

- **Het gebouwenpatrimonium uit de periode 1945-1990 is momenteel 35 tot 80 jaar oud en wordt meer en meer ingrijpend gerenoveerd of gesloopt** vanwege veranderingen in de gevraagde comforteisen en energieprestaties. Dit gebeurt meestal zonder erfgoedtoets omdat voor het merendeel van deze gebouwen nog geen bepaling van de erfgoedwaarde is uitgevoerd. Voor lokale overheden en IOED's is het een enorme uitdaging om dit hiaat in de inventarisatie weg te werken. Naoorlogs erfgoed vraagt ook om een specifieke expertise. Bovendien is het erfgoed uit deze periode – meer nog dan dat uit vroegere periodes – bovenlokaal te evalueren omdat de ontwerpers en opdrachtgevers vaak actief waren in uiteenlopende regio's. Daarom lijkt hier een overkoepelende onderzoekende, sensibiliserende en coachende taak weggelegd voor het agentschap Onroerend Erfgoed.
- **De voorbije jaren zijn alle West-Europese landen aan een forse inhaalbeweging begonnen.** In Nederland en het Verenigd Koninkrijk wordt naoorlogs erfgoed bijvoorbeeld stelselmatig in kaart gebracht sinds de jaren 2000. **Vlaanderen hinkt internationaal gezien achterop.**
 - Zo werd in het Verenigd Koninkrijk het eerste naoorlogse gebouw in 1987 beschermd door English Heritage (sinds 1 april 2015 Historic England). In 2000 waren al ruim 500 gebouwen en beeldhouwwerken uit de periode vanaf 1940 beschermd. Ook in de 21ste eeuw werden in het

² Simone Rots van International New Town Institute en Anita Blom van RCE

Verenigd Koninkrijk nog heel wat gebouwen uit de periode 1945-1990 onderzocht en beschermd, onder andere op basis van thema's zoals postmodernisme (late jaren 1970 tot begin jaren 1990), eigenzinnige (quirky) pubs (op basis van een publieke oproep), scholen, publieke kunstwerken, bibliotheken en kantoorgebouwen. Daarnaast werd ook naoorlogs erfgoed beschermd in het kader van ruimere beschermingscampagnes (bijvoorbeeld rond historische thema's zoals suffragette, zwarte geschiedenis, queer-geschiedenis, Islam, ...) en individueel (met als terugkerende erfgoedkenmerken onder andere high-tech architectuur en universiteitscampussen).

- In Nederland vertrok de Rijksdienst Cultureel Erfgoed vanuit een chronologisch onderzoekskader. Zo onderzocht men het voorbije decennium de wederopbouwperiode (1940-1965) wat resulteerde in een 200-tal beschermingen als monumenten, evenwichtig verdeeld over een tiental thema's (onderdak, verzorgingsstaat, economie, productie, techniek en verkeer, verzuiling, vorming, vrije tijd en cultuur en herdenking), naast de afbakening van enkele grotere wederopbouwgebieden en een bescherming van monumentale wandkunst. Sinds 2016 wordt de periode 1965-1990 bekeken. Ook daarin focust men op een aantal thema's zoals de welvaartsstaat, de aandacht voor sociale aspecten (bijvoorbeeld door de aandacht voor gemeenschappelijke (open) ruimtes en de leefbaarheid van gebouwen), kantoren en scholen en experimentele woningbouw (1968) met aandacht voor compact bouwen, bouwen voor de buurt en inspraak van bewoners.
- **Het onderwerp leeft** aan universiteiten, instellingen zoals het Vlaams Architectuurinstituut (VAI) en verenigingen zoals Docomomo. Hier zijn dus partners te vinden voor de uitwerking van dit project.
- **De publieke belangstelling groeit.** Er is nog niet veel kennis, maar wel veel nieuwsgierigheid. Na de inventarisatie van naoorlogs erfgoed in Gent, een project van het agentschap dat gelopen heeft van 2015 tot 2019³, gaf het agentschap een lezing over de resultaten, die door groot succes driemaal herhaald is, voor telkens een groep van meer dan 100 deelnemers. Ook de gidsbeurten op Open Monumentendag waren volzet.

5 WELK BEREIK HEEFT DIT THEMA?

We vinden **in geheel Vlaanderen** naoorlogs erfgoed terug.

Het naoorlogse erfgoed in Vlaanderen heeft al **internationale uitstraling**, die we vaak niet genoeg valoriseren. We willen het erfgoed uit die periode sterker profileren als getuige van de innovatieve en kwalitatieve rol die Vlaanderen speelt op het vlak van architectuur.

6 WELKE INZET VERGT DIT THEMA?

We gaan er van uit dat het uitwerken van het thema de volledige onderzoekscapaciteit voor beschermen voor bouwkundig erfgoed binnen het agentschap zal innemen gedurende de volgende regeerperiode. Elk lokaal bestuur kan aansluiten bij het thema om naoorlogs erfgoed te inventariseren op zijn grondgebied, kan voorstellen tot bescherming indienen en kan daarna er beleidsmatig mee aan de slag.

³ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/gebeurtenissen/1160>